

Nataša Kampmark

PATRIK VAJT: PEDESET GODINA OD DODELE NOBELOVE NAGRADE

Švedska akademija je u oktobru 1973. godine Nobelovu nagradu za književnost dodelila australijskom piscu Patriku Vajtu (1912–1990) za „epsku i psihološku pripovedačku umetnost koja je u književnost unela jedan novi kontinent” (*The Nobel Prize*). Pedeset godina kasnije, književni stvaraoci u Australiji, posebno pripadnici autohtonih naroda, ukazuju na evrocentričnost pogleda prema kom je Australija „novi kontinent”, a književnost stvaraju isključivo doseljenici/osvajaci. To ne znači da se Patrik Vajt više ne smatra kanonskim piscem već da se njegovo stvaralaštvo sve više tumači u istorijskom kontekstu. Pri tome se, ipak, priznaje da je on daleko ispred svojih savremenika u pogledu prikaza aboridžinskih likova i da se distancira od kolonijalnog viđenja sveta. Vajtov prozni stil, međutim, koji je tadašnji istaknuti književni kritičar A. D. Houp okarakterisao kao „pretencioznu i nepismenu verbalnu brljotinu” (Hope, 2000: 215), preživeo je test vremena, tako da savremeni australijski pisci danas govore o Vajtovoj „zanosnoj književnoj elokvenciji” (Tsiolkas, 2018: 4) ili „stilju koji ostavlja bez daha” (Smith, 2023: 53).

Iako ga je vest o dobitku nagrade zatekla na spavanju,¹ ne može se reći da je došla kao potpuno iznenađenje. Patrik Vajt se u užem izboru Švedske akademije nalazio od 1969. godine, kada je Nobel otišao Semjuelu Beketu, zatim 1970, kada je nagrada pripala Aleksandru Solženjicinu, 1971. kada je uručena Pablu Nerudi, kao i 1972. kada je dodeljena Hajnrihu Belu. „Godinama se govorkalo o tome, tako da sam mislio da tu možda ima nešto”, izjavio je pisac za australijsku nacionalnu televiziju Ej-Bi-Si, „ali čovek postane pomalo ciničan” (*Gyroscope Films*, 2010). Vajt nije otišao na svečano uručenje nagrade decembra 1973, jer se zbog zdravstvenih razloga nije hteo izlagati zimskim uslovima severne hemisfere; u Stokholm je poslao svog bliskog prijatelja, slikara Sidnija Nolana, koji je pročitao Vajtov kratki govor u kome kaže da iako ne može da dođe, lako mu je da ponovo poseti Stokholm u mislima, budući da se živo seća kada je kao šesnaestogodišnjak sa roditeljima posetio tada novoizgrađenu Gradsku kuću (gde je održana ceremonija uručjenja), te dodaje da je u Stokholmu popio svoju prvu čašu vina (*The Nobel Prize*). Novac od Nobelove nagrade iskoristio je da u Australiji ustanovi književnu nagradu koja nosi njegovo ime i dodeljuje se svake godine starijim književnicima i književnicama koji nisu dobili zaslužen priznanje.

Vajtova književna priznatost došla je od američkih i britanskih kritičara pre nego od australijskih, za koje Vajt u svojoj autobiografiji kaže da su u njemu videli „uljeza, prekršioca pravila, pretnju tradiciji australijske književnosti” (White, 1981: 139). Bio je uljez jer bavljenje književnošću nije smatrano domenom takozvane „skvotokratije”, a Vajt je poticao upravo iz jedne takve porodice – imućne porodice zemljoposjednika i uzgajivača

¹ Švedski ambasador u Australiji nije uspeo da dođe do Vajtovog broja telefona, a telegram iz Švedske stigao je tek ujutro, tako da je Vajt vest primio od novinara koji su se, nakon što je Akademija objavila vest, skupili ispred vrata njegove kuće u Sidneju i probudili ga.

stoke. Njegovi roditelji su često putovali i Vajt je rođen tokom jedne njihove posete Engleskoj, što ga je činilo „sumnjivim Australijancem” (Flynn i Brennan, 1989: 43). Ni obrazovanje nije stekao u Australiji već na engleskim koledžima – prvo na koledžu Čeltenam, „skupom zatvoru” (White, 1981: 12) u koji je poslat sa trinaest godina, a kasnije na Kraljevom koledžu u Kembridžu, gde je studirao moderne jezike i u originalu se upoznao sa delima evropske književnosti koja su izvršila presudan uticaj na njegovo literarno formiranje. Posle završetka studija, tri godine proveo je u Londonu družeći se sa umetnicima, uglavnom slikarima i ljudima iz pozorišta, boravio je u Sjedinjenim Državama, rat je proveo na Bliskom istoku, a zatim je proputovao Grčku sa svojim partnerom Manolijem Laskarisom. Sve je to uticalo na stvaranje jednog umetničkog senzibiliteta koji nadilazi ostrvski mentalitet i čiji se stvaralački impuls oslanja na tradiciju svetske književnosti i drugih umetnosti, naročito slikarstva i muzike. Ali australijski pisci i kritičari starije generacije, poput Houpa, protivili su se prodoru modernizma u australijsku književnost. Metafizička komponenta, razrađeni simbolizam, alegorijska dimenzija i mitski elementi Vajtovih romana shvatani su kao grubo kršenje pravila realistične proze, koja je u to vreme činila glavnu književnu struju u australijskoj književnosti. No upravo je taj „neaustralijski pisac, više nego ijedan drugi pisac dvadesetog veka, doprineo stvaranju imaginativnog jezika koji možemo nazvati australijskim i koji je [australijske pisce] oslobodio okova” tradicije engleske književnosti (Tsiolkas, 2018: 90).

Za Vajta, međutim, nije bilo druge domovine osim Australije. U pomenutom intervjuu je objasnio da je njegovo „srce u Londonu”, ali da mu je „krv australijska” (*Gyroscope Films*, 2010). Po završetku rata, za razliku od drugih australijskih pisaca koji su migrirali u suprotnom pravcu, Vajt je odlučio da se vrati u Australiju, gde se trajno nastanio i napisao prozna dela na kojima danas počiva njegov književni ugled. Vajt odlučno odbacuje realizam, u kojem po njegovom mišljenju nema ničega umetničkog, i usmerava svoja interesovanja ka misticizmu, simbolizmu, psihološkim pojavama i religijskim impulsima, nastojeći da stvori prozu koja će izraziti prosvetljujuću misao o postojanju i dostizanju iskustva uzvišene egzistencije koja se nalazi izvan i iznad običnih i svakodnevnih realnosti. Zbog toga se njegova percepcija ne zadržava na čvrstoj i opipljivoj svakodnevici materijalne egzistencije već prodire u unutrašnje slojeve svesti likova, istražuje skrivene implikacije ljudskog govora i ponašanja ili u nestalnom i promenljivom svetu traga za stalnim i nepromenljivim. Zadržavajući formu realizma i društvene kritike, Vajt istovremeno stvara na nivou spiritualne alegorije, gradeći metafizičku koncepciju čoveka i viziju ljudskog postojanja koje su problematizovane u pitanjima patnje i mogućnosti iskupljenja, i ljudskog napretka ka prosvetljujućem iskustvu konačne spoznaje. Njegovi prvi romani, *Srećna dolina* (*Happy Valley*, 1939), *Živi i mrtvi* (*The Living and the Dead*, 1941) i *Priča Teodore Gudman* (*Aunt's Story*, 1948) prikazuju likove na putu samospoznaje, istražuju mogućnost prikazivanja patnje i emocionalne umrtvljenosti u ljudskim odnosima koji rezultiraju usamljenošću i izolacijom i govore o potrebi spiritualne nadgradnje čoveka. *Drvo čoveka* (*The Three of Man*, 1955) i *Vos* (*Voss*, 1957) su romani koji su Vajtu doneli međunarodnu reputaciju i označili prekretnicu njegove pozicije u Australiji. Ova dva romana, nastala iz istog mitotvoračkog impulsa, ostavila su najdublji uticaj u istoriji australijske književnosti ukazujući na put moderne adaptacije i interpre-

tacije tradicionalnog materijala. *Drvo čoveka* transformiše kolonijalnu sagu o pokoravanju i kultivisanju zemlje, koristeći njene distinktivne karakteristike kao osnovu za metafizičke spekulacije. Istraživačka ekspedicija prikazana je kao metafora duhovnog iskustva u romanu *Vos*, koji, bazirajući se na istoriji, otvara riznicu mitskih potencijala australijske doseljeničke prošlosti, dok istovremeno nosi bogatstvo izražajno-stilskih sredstava u obliku moćnih simbola i poetskih slika. U romanu *Putnici u kočijama* (*Riders in the Chariot*, 1961) Vajt se okreće fragmentiranoj strukturi, raznolikim disonantnim stilovima, a satirična karikatura savremenog društva postaje sve izraženija, pri čemu njegova vizija nudi mogućnost spiritualne dimenzije u jednoj krajnje utilitarnoj i svetovno orijentisanoj zajednici. Roman *Savršena mandala* (*The Solid Mandala*, 1966), napisan u vreme Vajtovog interesovanja za Junga, u likovima braće blizanaca istražuje mogućnosti jedinstva suprotnosti i dosezanja celovitosti koju simbolizuje mandala. *Vivisektor* (*The Vivisector*, 1970), portret umetnika i portret grada, i *Središte oluje* (*The Eye of the Storm*, 1973), mračni prikaz umetnosti i porodičnih odnosa, označavaju novu fazu Vajtovog stvaralaštva. *Pervaz od lišća* (*A Fringe of Leaves*, 1976) vraća se temi iskupljenja kroz patnju i ujedinjenju duhovnog i fizičkog bića. *Slučaj Tvajborn* (*The Twyborn Affair*, 1979) s androginim centralnim likom, pun transvestizma, seksualnih nedoumica, homoseksualnih odnosa i narcisoidnosti, usredsređuje se na problem podeljene ličnosti koja traga za jedinstvom. *Memoari mnogih u jednom* (*Memoirs of Many in One*, 1986), objavljeni na SvetSKI dan šale, koncipirani su kao fiktivni memoari prevremeno senilne žene koje je priredio njen prijatelj po imenu Patrik Vajt. Vajtov nedovršeni roman, *Viseći vrt* (*The Hanging Garden*, 2012) objavljen je posthumno bez uredničkih intervencija. Pisan u prvom, drugom i trećem licu, roman (zapravo prvi od planirana tri dela) prati devojčicu Irin, koju je majka ostavila kod poznanice u Australiji i vratila se u ratom zahvaćenu Evropu. Vajt je autor i tri zbirke pripovedaka: *Spaljeni* (*The Burnt Ones*, 1964), studija savremenog života u predgrađu, *Kakadui* (*The Cockatoos*, 1974), koja obuhvata šest priča povezanih temom bliskih odnosa u kojima posesivna ljubav deluje destruktivno i sputava ljudski duh, i *Tri neprijatne priče* (*Three Uneasy Pieces*, 1987), Vajtovo poslednje objavljeno delo kreativne proze, u kome, slično *Memoarima*, dolazimo u iskušenje da poistovetimo naratora i autora, jer Vajt i ovde, ali u nešto sažetijem obliku, istražuje neprijatnije strane svog života i imaginacije.

Iako Vajtov književni ugled počiva isključivo na romanima, on je napisao i trinaest drama, kao i zapažene tekstove neknjiževne proze. Od trinaest Vajtovih drama, sačuvano je osam: *The Ham Funeral* (1947), *The Season at Sarsaparilla* (1962), *A Cheery Soul* (1963), *Night on Bald Mountain* (1964), *Big Toys* (1977), *Signal Driver: A Morality Play for the Times* (1982), *Netherwood* (1983) i *Shepherd on the Rocks* (1987). Vajt je autor i dve zbirke pesama, koje prethode romanima: *Trinaest pesama* (*Thirteen Poems*, oko 1930) i *Orač i druge pesme* (*The Ploughman and Other Poems*, 1935). Vajtova neknjiževna proza obuhvata autobiografiju *Nesavršenosti u ogledalu* (*Flaws in the Glass*, 1981), koja se smatra remek-delom ovog žanra i nalazi se na listi deset najboljih knjiga objavljenih u Australiji u tom periodu, kao i *Patrik Vajt govori* (*Patrick White Speaks*, 1990), zbirku pisma, govora i članaka, pisanih između 1958. i 1988. godine, u kojima Vajt iznosi svoj stav o raznim društvenopolitičkim temama, od protivljenja vađenju uranijuma i nuklearnom na-

oružanju do podrške inicijativi za raskidanje veza sa britanskom monarhijom i stvaranje demokratske republike u Australiji. Zbirka sadrži i govor koji je, kao jednoglasno izabrani Australijanac godine, održao na Dan Australije 1974. godine u Melburnu, u kome, pred gradonačelnikom, premijerom i guvernerom, Vajt kritikuje australijsko društvo, odnos belaćkih doseljenika prema starosedelačkim narodima i sam Dan Australije, 26. januar, dan kada su se 1788. godine na australijsko tlo iskrccoli prvi belci – zatvorenici, njihovi čuvari, oficiri i službenici, koji su osnovali prvu zatvoreničku koloniju. Dan Australije i dalje je sporno pitanje, pri čemu se svake godine čuje sve više glasova i argumenata za promenu datuma.

Nobelova nagrada za književnost nije samo promenila Vajtov status u Australiji, unapredivši ga od autsajdera u Australijanca godine, već je na Vajta i australijsku književnost skrenula pažnju međunarodne javnosti, uključujući i našu. Australijska književnost se u prevodu na srpski jezik prvi put pojavila 1954. godine, kada je u izdanju beogradskog Novog pokolenja objavljena zbirka pripovedaka *Iz savremene australijske proze*, koju je priredio i preveo Dragoslav Andrić. Sudeći po tome što je broj prevedenih tekstova iz australijske književnosti u periodu 1954–1973. iznosio trideset, a da je od toga u deceniji pre dodele Nobelove nagrade Vajtu bilo svega šest prevedenih tekstova, ne može se reći da je za australijsku književnost kod nas vladalo veliko interesovanje. No neposredno po dodeli nagrade, interesovanje za australijsku književnost kod nas naglo raste, a broj prevoda se udesetostručava u odnosu na prethodni petogodišnji period, te period 1974–1978. beleži šezdeset četiri prevedena dela proze i poezije. Interesovanje ostaje konstantno sve do početka devedesetih, kada se broj objavljenih prevoda značajno smanjuje, verovatno usled društvenopolitičke situacije u zemlji. Pre raspada Jugoslavije na srpskohrvatski je prevedeno nekoliko Vajtovih romana: *Vos* (prev. Josip Katalinić, Znanje, Zagreb, 1974), *Oko oluje* (prev. Ljiljana Filipović, August Cesarec, Zagreb, 1979), *Priča Teodore Gudman* (prev. Snežana Stojanović i Zlatica Putinčanin, Slovo ljubve, Beograd, 1979)² i *Twybornova stvar* (prev. Ines Županov, August Cesarec, Zagreb, 1984), kao i odlomak iz romana *Drvo čovjeka* (prev. Jadranka Arsenić, *Dalje*, 1988). Prevedeno je i nekoliko Vajtovih pripovedaka, među kojima se izdvajaju prevodi Maje Herman Sekulić: „Vedra duša” (*Stvaranje*, 1977), „Noć lupeža” i „Kakadui” (*Noć lupeža*, Rad, Beograd, 1977).³

Izbor u ovom tematu obuhvata primere Vajtove kreativne proze, izbor iz autobiografije i pisama, najčuleniji esej, kao i dva kritička osvrtta na aspekte njegovog stvaralaštva. „Šivaća mašina iz Tobruka” (*The Sewing Machine of Tobruk*), jedna od najranijih Vajtovih pripovedaka, napisana je u Severnoj Africi, gde je Vajt bio stacioniran tokom Drugog svetskog rata, i poslata u domovinu, gde je objavljena u januaru 1942. godine u časopisu *Australija*. Iz istorije ćemo saznati da je opsada Tobruka, u kome se nalazilo 14.000

² Isti prevod objavila je VEGA media 2005. godine u ediciji „Nobelovci”.

³ Podaci o recepciji australijske književnosti i dela Patrika Vajta dati su prema *Bibliografiji Jugoslavije* i *Bibliografiji Srbije*. Detaljnije o recepciji australijske književnosti na našim prostorima v. Kampmark, N. (2014). Australian Literature in Serbian Translation. *JASAL: Journal of the Association for the Study of Australian Literature*, 14 (1). Detaljnije o prevodnoj recepciji dela Patrika Vajta v. Karafilović, N. (2002). Australijski nobelovac u srpskom prevodu. *Prevodilac*, 21 (3–4), 69–83. Detaljnije o kritičkoj recepciji dela Patrika Vajta v. Karafilović, N. (2005). Slučaj Vajt: australijski nobelovac u srpskoj kritici. *Polja*, 432, 125–131.

australijских vojnika, trajala od aprila do novembra 1941. godine, da je taj lučki grad bio neophodan saveznicima kako bi zadržali kontrolu nad Sueckim kanalom i da ga je tokom opsade nemačka artiljerija neprestano granatirala, a avijacija bombardovala. Vajtova neobično kratka priča se, međutim, izuzetno tromo kreće, i u tom paradoksu uhvaćeni su kratki životi vojnika izgubljeni u beskrajnom čekanju, svedeni na prašinu koja je sve što je ostalo od libijske luke Tobruk. Pripovetka „Pisma” (*The Letters*) napisana je početkom 1962. godine, kada se Vajt, nakon dužeg perioda i tri romana, prvi put vraća intenzivnom pisanju pripovedaka. Uoči pedesetog rođendana, Čarls Polkinghorn, nekada mladić koji obećava, a sada razočaranje porodice, odlučuje da otvori svoju nagomilanu neotvorenu poštu. „Život jedne bradavice” (*The Age of a Wart*) jedna je od tri priče koje je Vajt napisao za specijalni broj melburnskog časopisa *Skripsi* (*Scripsi*), koji je trebalo da izađe 1987. godine. No kako se godina bližila kraju, a nije bilo izgleda da će časopis izaći te godine, Vajt je povukao svoje priče, jer nije hteo da izađu naredne, 1988. godine u kojoj je Australija obeležavala dvesta godina „postojanja”. Nije odobravao nacionalizam, kao ni odnos prema starosedelačkom stanovništvu. Između fikcije i faksije, zgroženosti i fascinacije, „Život jedne bradavice” prati odnos protagonista, darovitog dečaka iz bogate porodice pred kojim je svetla budućnost, i njegovog neuhvatljivog, „teško zamislivog bližanca”, dečaka koji odrasta uz samohranu majku i rano napušta školu.

Deset godina nakon povratka u Australiju, Vajt je objavio esej „Bludni sin” (*Prodigal Son*, 1958), u kome se osvrće na godine provedene u Evropi i razmatra teškoće sa kojima se suočio pokušavajući da u posleratnim godinama nađe inspiraciju za kreativni rad, i koje su ga naposletku navele da se vrati u zemlju u kojoj je odrastao.

Vajtova autobiografija *Nesavršenosti u ogledalu: autoportret*, kako objašnjava Dejvid Mar, pisac Vajtove autorizovane biografije, nastala je iz Vajtove želje da javnost na dostojanstven način lično od njega sazna za njegovu homoseksualnost (Marr, 1992: 595). Podeljena je u tri dela: „Nesavršenosti u ogledalu”, iz kojeg su uzeti odlomci u ovom izboru, u kome Vajt govori o detinjstvu, mladosti, odnosu prema Australiji, o homoseksualnosti, svom stvaralaštvu, odnosu sa kritičarima, ali i o sopstvenom karakteru; „Putovanja”, u kome Vajt opisuje putovanja sa Manolijem Laskarisom po Grčkoj; „Epizode i epifa”ni”, u kome Vajt iznosi sažete utiske o nekim javnim ličnostima, kao i osobama iz kruga prijatelja i poznanika. Autobiografija je postala udarna vest, a uski krug Vajtovih prijatelja postao je još uži.

Četiri godine nakon Vajtove smrti njegov biograf Dejvid Mar objavio je zbirku od preko šeststo pisama, koja čine svojevrsni dnevnik u kome proplamsavaju aspekti njegovog karaktera i u kome se Vajtov život odvija kroz korespondenciju sa savremenima. Izbor za ovaj temat uključuje devet pisma, upućenih izdavačima, urednicima, članovima porodice, umetnicima, kulturnim radnicima, piscima i političarima.

Dva kritička eseja bave se stilskim odlikama i ključnim elementima Vajtovih romana. Preuzet iz zbirke *Patrick White Beyond the Grave: New Critical Perspectives* (2015), esej „Očajno, čudesno premeštanje: ambivalentni modernizam Patrika Vajta” analizira modernističko iracionalno prvenstveno na primeru romana *Priča Teodore Gudman*, dok esej „Zašto su epifanije toliko prominentne u romanima Patrika Vajta”, objavljen u zbirci *Patrick White Centenary: The Legacy of a Prodigal Son* (2014), ispituje funkciju glavnih epifanija, smatrajući ih nekom vrstom Vajtovog konačnog potpisa.

LITERATURA:

- Flynn, C. i Brennan, P. (Ur). (1989). The Nobel Prize. *Patrick White Speaks*. Sydney: Primavera Press.
- Gyroscope Films. (2010, 23. januar). *Interview of 1973 Nobel laureate Patrick White (1912–1990)*. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=j02E06UFOcg>
- Hope, A. D. (2000). Patrick White. *Selected Poetry and Prose*. Ur. David Brooks. Sydney: Halstead Classics. 213–215.
- Marr, D. (1992). *Patrick White: A Life*. Sydney: Vintage.
- Smith, B. (2023). Patrick White's Big Prize. *Openbook*. Jesen 2023. 50–55.
- The Nobel Prize. (n. d.) Patrick White – Banquet speech. NobelPrize.org. Nobel Prize Outreach AB 2023. Sajt u pristupljeno 25. juna 2023. <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1973/white/facts/>
- Tsiolkas, C. (2018). *Writers on Writers: Christos Tsiolkas on Patrick White*. Melbourne: Black Inc.
- White, P. (1981). *Flaws in the Glass: A Self-Portrait*. London: Jonathan Cape.